

Klír, Tomáš

Povrchové tvary a jejich výpověď v podobě půdorysu a dvorů : [příloha na CD]

In: Klír, Tomáš. *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*. Klápště, Jan (editor); Měřínský, Zdeněk (editor). Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2008, pp.

ISBN 9788073082512

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127520>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

37. POVRCHOVÉ TVARY A JEJICH VÝPOVĚĎ O PODOBĚ PŮDORYSU A DVORŮ

Jako hlavní nedostatek všech dosavadních interpretací se jeví absence základního rozlišení mezi atropogenními tvary:

- (i) závislími na charakteru stavebních konstrukcí
= relikty staveb
- (ii) nezávislími na charakteru (materiálu) stavebních konstrukcí
= terénní úpravy

Terénní úpravy se na lokalitě dochovávají bez ohledu na použitý konstrukční materiál. Stejně pro dřevěné, dřevohlinité i kamenné konstrukce. Mohou se na lokalitě hromadit a tvořit více chronologických horizontů.

Relikty staveb se dochovávají výběrově, neboť jsou závislé na stavebním materiálu, silněji podléhají kulturním formačním procesům a zpravidla reprezentují poslední sídelní fázi na lokalitě.

Blíže srv. 15.1.; 36.2.2.1.A; 37.2.-3., 37.7.

37.1. Úvod

Následující kapitola se zabývá výběrovým rozbohem povrchových tvarů v těch areálech zaniklých středověkých vesnic, které byly dosud studovány a dostatečným způsobem také publikovány, a to do roku 2006 včetně. Hlavní otázkou bude, do jaké míry jsme o půdorysu vesnice informováni a jaké sídelní formy poznáváme.

Klíčovou zůstává identifikace dvorů jednotlivých usedlostí, neboť na základě jejich prostorového rozvržení se utváří naše představa o půdorysné osnově vesnice a o jejím hospodářském fungování. Otázka zní, jaké opory máme k dispozici, do jaké míry jsou objektivní, kontrolovatelné, a především, zda jsou obecně přijatelné.

Rozbor se bude zabývat výpovědí dosud publikovaných plánů a slovních popisů (do roku 2006). Věrnější výsledky by jistě přinesla podrobná revize a kontrola v terénu. Tu je třeba opřít o dlouhodobou zkušenost s lokalitou, a proto na ni bylo rezignováno. Jako aktuální se jeví rozvíjet především interpretaci plánů a podle ní klást a modifikovat nároky na budoucí kartografické znázornění povrchových tvarů a jejich popis.

Při studiu zaniklých vesnic se zvýšenou měrou přibližujeme k určité skupině sídelních forem. Budou převažovat spíše redukované základní sídelní formy, často pravidelné a malé. Vesnice směřující k trvalému opuštění byly vystavovány spíše regresivním než progresivním sídelním procesům. Mnoho sídelních aspektů bylo na těchto lokalitách utlumeno. Na druhou stranu je pro marginální půdy typická sídelní labilita, což připouští, že i zde situované vesnice mohly procházet výraznějšími změnami a růstem. I jejich pravidelné formy se mohly vytrácet (srv. *kap.* 2.3-2.4).

Určité vyhraněné varianty lze hledat nejen u sídelních forem, ale i u dvorů poddanských usedlostí. Pro volnější půdorysné osnovy, stejně jako pro malé a redukované sídelní formy, lze ve větší míře předpokládat nepravidelné a hromadné dispozice dvorů, které vychází z možnosti uspořádat stavby volněji, často s ohledem na přírodní podmínky. V případech nepravidelných forem je přitom identifikace dvora na základě povrchových tvarů nesrovnatelně obtížnější, než pravidelných dispozic v rámci pravidelných sídelních forem (srv. *kap.* 38).

37.2. Černokostecko

(Klápště 1978; Smetánka – Klápště 1981)

Interpretace jednotlivých povrchových tvarů a jejich spojení do funkčních celků, tj. dvorů / usedlostí, autoři opírají o (i) průběh předpokládaných komunikací, (ii) průběh geomorfologických rozhraní, (iii) vodní síť a hydrologické poměry, (iv) vzdálenost mezi povrchovými tvary.

Tradiční interpretační problém lze spatřovat v nerozlišení degradovaných stavebních destrukcí a degradovaných terénních úprav (tj. zemních těles, srv. *Smetánka – Klápště 1981*, 441).

Upravené terénní plochy mohou indikovat:

- (a) přítomnost staveb, jejichž konstrukce nezanechala stop
- (b) staveb, které byly záměrně odstraněny (stavby zaniklé v době existence vesnice)
- (c) nezastavěnou plochu vyčleněnou pro hospodářské či jiné aktivity (např. plocha zahrad, humna)

Výskyt upravených terénních ploch lze předpokládat i mimo zastavěný areál usedlosti, a nelze je interpretovat na stejné rovině jako vlastní degradované stavební destrukce.

Podobně diferencovaně lze posoudit sníženiny. Ty se mohou nacházet v rámci staveb, dvorového prostranství i v širším areálu usedlosti. Mohou být:

- (a) pozůstatkem snížených partií staveb a sklepů
- (b) pozůstatkem studní a nádrží na vodu
- (c) zemními tělesy regulujícími cirkulaci vody nebo mající hospodářský účel

Dolánky

Plocha B (tab. 3)

Plán zakresluje 5 vyvýšených tvarů ve dvou shlucích (obj. 8, 11-12, 14, 17), 5 rozptýlených sníženin (obj. 9, 13, 18, 20, nečíslovaný objekt u obj. 11), několik pravděpodobně smíšených tvarů – zemních těles (obj. 7, 10, 16, 19, 23-24, nečíslované tvary SZ od obj. 16, S od obj. 12) a pozůstatků pravděpodobných cest (obj. 71, 72).

Z. Smetánka a J. Klápště vymezují na ploše B nejméně 5, nejvíce 6 dvorů. Jasná kritéria vymezení v některých případech chybí (usedlost č. I, II). Pro interpretaci lze s rezervou využít pozůstatky komunikací, neboť nejsou spolehlivě datovatelné.

Vzhledem k rozsahu posuzované plochy s povrchovými tvary (90x80m) lze počet 6 dvorů považovat skutečně za maximální. Variantní interpretací ukazuje jako nejnižší možný počet 2-3 dvory. Interpretační rozdíly nejsou zanedbatelné, protože různými variantami lze dospět nejen k odlišným půdorysům, ale i k představě o odlišně fungujících usedlostech.

Pojetí autorů předpokládá situování malých, zčásti jednostranných dvorů do shluku ve svahu nad potokem, a to i ve 2 řadách. Takováto situace by byla značně neobvyklá, protože uspořádání dvorů k vodnímu toku bývá nejčastěji jednořadé a rozvolněné. Pokud se objeví 2 řady, nebývají dvory uspořádány vůči potoku, ale vůči nějakému prostranství nebo komunikaci ve svahu. Pro tuto variantu v případě plochy B v Dolánkách nic nenasvědčuje. Otázkou zůstává, jak situaci v tomto konkrétním případě ovlivnil panský dvůr.

Druhým interpretačním aspektem je otázka parcely usedlosti, tedy areálu, který byl funkčně bezprostředně přisazen k jádru dvora, ale nebyl zastavěn (např. zahrada). Varianta navrhovaná autory předpokládá, že některým dvorům tento areál v podstatě scházel, což by mělo vysoký interpretační význam při posouzení hospodářského charakteru jednotlivých usedlostí.

Jediným poměrně spolehlivě identifikovatelným dvorem je č. V. Na přibližně obdélném svahovém odřezu o rozměrech 30x15/20 m jsou situovány 2 izolované vyvýšeniny. Situace na plošině odřezu je bohužel deformována křížovatkou současných cest. Forma ostatních dvorů / usedlostí identifikovaných autory průzkumu se od č. V odlišují.

Autoři neuvádí, proč vydělili sníženinu obj. 18 se zarovnanou plochou obj. 19 jako zvláštní dvůr (č. I), a nespojili tyto tvary s těsně navazující vyvýšeninou obj. 17 a svahovým zářezem obj. 16 (č. II), popř. i se sníženinou (recentní ?) obj. 13 a vyvýšeninou obj. 14 (č. III).

Povrchové tvary na této ploše lze považovat i za relikty jediného dvora, který byl na svahu vymezena z JV strany terasovým stupněm probíhajícím ve stejném směru jako svahový odřez dvora č. V, a z SZ strany patrně také morfologickým útvarem (obj. bez šraf a bez čísla). Nic nenaznačuje, že by povrchové tvary obj. 13, 16, 18 a 19 musely být relikty staveb. Obj. 16 je nejspíše degradovaným svahovým zářezem, upravenou terénní plochou je snad i obj. 19 (srv. způsob kladení kamenů).

Na celé ploše se nachází jen 2 vyvýšené povrchové tvary, které lze považovat za degradované stavební destrukce. Vymezení 3 dvorů se zde potýká s problémem (i) obtížného komunikačního postavení hypotetického dvora č. III a (ii) neobvykle úzkých parcel pro dvory č. II a č. III, kde by téměř scházela možnost vlastního dvorového prostranství. Lze připustit, že hypotetické usedlosti č. I, II a III jsou ve skutečnosti relikty jediného dvora s jádrem na ploše opět ca 30x15/20m. S vymezením dvora č. IV na ploše ca 25x30m lze souhlasit, včetně diskuse o zařazení vyvýšeniny obj. 15.

Svahové zářezy, popř. odřezy obj. 23-25 mohou být pozůstatky stavebních úprav pro stavby dalšího dvora (sotva ale 2-3 dvorů), který by v tom případě byl situována v nepříznivé komunikační poloze a se ztíženým přístupem k vodě. Zároveň by nepříznivě ohraničoval areál dvora č. V. Z toho důvodu lze navrhnout jinou interpretaci, ve které by tyto plošiny byly součástí areálu dvora č. V. Stupňovitost areálu funkční spojitost nevylučuje, neboť takto fungující celky lze doložit mnoha příklady.

Variantní interpretace tedy poskytuje obraz tří dvorů, z nichž 1 je paralelní s panským dvorem a zbylé dva na něj navazují a jsou situovány nad zónou, v níž svah již strměji klesá k potoku. Pozůstatky dvorů přitom představují vyrovnané části svahu s 1-2 vyvýšeninami, tedy situace často dokumentovaná i na ostatních lokalitách na Černokostecku.

Plocha C

Na ploše se nalézá 5 vyvýšenin ve 2 shlucích (obj. 57-59, 61-65), 4 sníženiny (obj. 60, 62-63, 64) a 2 pravděpodobně smíšené tvary (obj. 66-67).

Interpretaci nelze významněji variantně rozšířit. Opět se objevuje problém příliš těsného postavení dvorů. Široké interpretační rozpětí nabízí svahový zářez obj. 67. Lze ho chápat jako pozůstatek samostatného dvora, který mohl zaniknout dříve než ostatní. Lze uvažovat také o dříve zaniklé stavbě v rámci dvora č. VII nebo pouze o připojené hospodářské ploše.

ni rozlišení obj. 61-66 do dvou dvorů není nesporné.

Minimalistická varianta by tedy na ploše C mohla evidovat 2 dvory.

Interpretační rozdíl povrchových tvarů pro Dolánky není významný ani tak odlišným počtem dvorů a usedlostí (5 oproti 9-11), jako spíše rozdílným pojetím jejich podoby, zástavby a fungování.

V prvé alternativě, ke které se přiklání autoři, lze vidět spíše omezeně fungující dvory nakupené kolem panského dvora, často jednostranné a složené snad z jediné stavby (např. č. III), bez výraznějšího dvorového prostranství a přilehlého nezastavěného areálu (srv. *Smetánka – Klápště 1981*, 444).

Alternativní pohled nabízí dvory volněji uspořádané nad hranou strměji klesajícího svahu při potoce, dvory s více stavbami, otevřenými komunikačními možnostmi a s obvyklým přičleněným hospodářským areálem. Pro tento výklad lze také nalézt analogie v novověkých situacích a také na lokalitě Lažany a Vyžlovka – Ve spáleném.

Souhrnně lze konstatovat, že na lokalitě Dolánky se nachází relikty tvrze na ostrohu, rybníka a panského hospodářského dvora. Skutečně spolehlivé opory pro ročlenění povrchových tvarů do jednotlivých poddanských dvorů chybí a vymezit lze jen zastavěnou plochu. Různými variantami lze dospět k počtu 5-11 dvorů (usedlostí). Rozdíly jsou dány formou dvorů, které do situace povrchových tvarů promítáme – dvory jedno- a vícestranné, paralelní a hromadné.

Lažany

Z. Smetánka a J. Klápště navrhnou rozčlenit povrchové tvary mezi dvorem s motte a druhým panským dvorem mezi 5 poddanských dvorů. Nesporný funkční celek představuje skupina vyčleněná jako dvůr č. III na ploše ca 30x25m. Je otázkou, zda-li 3 větší vyvýšené povrchové tvary (obj. 12, 13 a 20) lze považovat také za pozůstatky 3 dvorů.

Některé dokumentované vyvýšeniny lze spojit i s přilehlým panským dvorem s tvrzí, nebo je interpretovat jinak než degradované stavební destrukce (srv. obj. 20). Jisté opory ovšem nabízí komunikační schema při levém břehu vodoteče, pokud má bezprostřední reliéfní oporu v terénu, což z plánu není zcela zřejmé. Pokud bychom přijali interpretaci autorů, pak by dvůr s motte byl na všech příhodných stranách obklopen poddanskými dvory.

Vyžlovka – Ve spáleném

Navrhované interpretaci nelze navrhnout významněji odlišnou alternativu, neboť ta by se musela opírat o (i) odlišný časový vztah zaniklých komunikací, žlabů a povrchových tvarů, a o (ii) možné odlišnosti ve stavebním materiálu mezi stavbami v jednotlivých dvorech. Výsledný obraz by však nepozměnil ani dosavadní celkovou půdorysnou představu, ani představu o základní podobě dvorů.

Jevany – Dubina

Povrchové tvary nabízí širokou interpretační škálu od osamocené hromadné dvora až po skupinu menších jednostranných dvorů.

37.3. Rokycansko (Vařeka a kol. 2006)

Posouzení publikovaných studií je do jisté míry komplikováno:

- (i) nejasně stanovenými kritérii pro vyčlenění, klasifikaci a kartografické znázornění povrchových tvarů
- (ii) nedostatečně velkým a přehledným měřítkem publikovaných plánů (stav není lepší ani na přiloženém CD)
- (iii) nejasnému vztahu a převýšení (popř. snížení) úpatnic (popř. okrajů) povrchových tvarů k okolnímu svažitému reliéfu, v interpretačně podstatných situacích. Nedostatek přehledných informací je citelný zvláště pro lokalitu Cetkov.

Lhotka (tab. 4) (Aubrechtová 2006)

Výklad lokality není jistý, neboť písemné prameny dokládají kolísavé a rozmanité sídelní aktivity až do 18. století. V závěru existence se zde měla nalézat obydlí lidí zaměstnaných v okolních železářských hutích (Rožmberský 2006, 39-40). Pokus vyčlenit jednotlivé usedlosti nutně naráží na problém existence reliktních časově i funkčně odlišných staveb a dvorů.

Předpoklady pro identifikaci dvorů jsou příznivé díky (i) výraznosti povrchových tvarů, (ii) přítomnosti sníženin interpretovaných jako dvorová prostranství a (iii) poměrně pravidelné osnově. Až na výjimky chybí možné ohraničení parcel usedlostí, včetně výraznějších liniových svahových úprav.

V publikované studii chybí základní rozlišení povrchových tvarů na degradované stavební destrukce a na upravené terénní plochy, popř. jejich kombinace. Vyvýšené objekty jsou někdy autorkou nazývány i jako terasy (Aubrechtová 2006, 103), a je otázkou, zda se ve skutečnosti nejedná o tvary smíšené - tedy o upravené části svažitého terénu, na jejichž ploše se mohly nacházet vlastní stavby. Právě rozlišení skutečných reliktních stavebních destrukcí a ploch, které představují různě upravený terén, je základním předpokladem identifikace nejen staveb, ale i dvorů. Citelně se tak projevuje absence úvah o genezi povrchových tvarů na lokalitě.

Při vyčlenění dvorů se autorka zmiňuje o tzv. empirickém postupu, jehož kritéria explicitně nezmiňuje. Podobně nejsou vysvětleny ani hierarchizační kritéria ani výběr pro shlukovou analýzu. Přestože je možno rozeznat plochy, které nesou charakteristické znaky dvorových prostranství (srv. Aubrechtová 2006, 121), nejsou tyto poznatky využity pro představu o podobě dvorů. Interpretační obtíže lze nastínit na povrchových tvarech označených autorkou jako obj. 6, 8-14 a interpretovaných jako relikty 2 dvorů (č. I, II).

Obj. 9 má být reliktem domu. Tento výklad lze na základě publikovaných údajů modifikovat. Ve skutečnosti se jedná o smíšený tvar, převýšený na SZ vůči sníženině obj. 11 a z JZ vůči sníženině obj. 8; ze SV až JZ je tvar naopak lemován hřbetem obj. 10. Převýšení tvaru je tedy zvýrazněno sníženinami, z nichž jedna je patrně dvorovým prostranstvím (obj. 11), druhá pozůstatkem sklepa (Aubrechtová 2006, 121). Existence reliktních obvodové zdi (obj. 10) ze zbývajících stran svědčí o tom, že v případě obj. 9 se jedná o upravenou terénní plochu v rámci dvora, na které lze vzhledem k přítomnosti kamenů předpokládat blíže neurčenou stavbu. Obvodová zeď by nezanechala znázorněné pozůstatky, pokud by přiléhala přímo k předpokládanému domu.

Na protilehlé straně sníženiny se nachází dvojice vyvýšenin (obj. 12, 14), v jejichž případě se interpretace jako pozůstatků části vícedílného obytného domu nabízí. Dále na SZ se tato

situace, tedy sníženina (obj. 16) obklopená ze dvou stran dalšími povrchovými tvary (obj. 15, 18, 19-20) opakuje. Není tedy nejmenší důvod, vyčleňovat obj. 8-11 a obj. 12-14 jako zvláštní dvůr. Lze se naopak domnívat, že skupina obj. 6, 8-14 představuje relikt jediného dvora. Obytný dům by byl exponován boční vstupní stěnou na JZ do dvorku, na jehož protilehlé straně lze očekávat hospodářské objekty.

Tuto úvahu lze opřít o představu dvora jako funkčního celku s dvorovým prostranstvím, optimálně situovaným domem a vedlejšími hospodářskými stavbami, a také dostatečně velkým areálem, tedy o představu, která je analogiemi obvykle dokládána.

Autorka do situace povrchových tvarů v jižní řadě promítá vyhraněnou představu jednostranných dvorů se štítově exponovaným domem a s boční stěnou natočenou nejčastěji na SZ a s rohem obytné místnosti směřujícím na S. Takovéto řešení je jen obtížně představitelné, a to i přes mírnou svažitosť terénu tímto směrem.

V alternativní variantě lze v jižní řadě vidět pozůstatky obvyklých paralelních forem dvora s domem exponovaným boční vstupní stěnou na JV a s rohem obytné místnosti směřujícím na V. Na protější straně dvorového prostranství by se nacházely další souběžně situované stavby tvořící areál dvora.

Tato variantní interpretace není jedinou možnou. Naším cílem je ukázat, jaké interpretační přístupy jsou, popř. jaké naopak nejsou, možné. Na ověření výkladu ostatních situací z více důvodů rezignujeme. Složitý sídelní vývoj dokumentovaný písemnými prameny, a především nároky vycházející snad i z neagrárních aktivit obyvatel, umožňují předpokládat rozdílné stavby a různě koncipované dvory.

Problémem zůstává i autorčino určení půdorysu vesnice, který vychází ze současnosti 15 dvorů, jejichž vymezení není dostatečně zdůvodněno. Nesporným však zůstává uspořádání vůči volnému prostranství, významnější komunikaci lze v tomto případě vyloučit.

Cetkov

(Veselá 2006)

Písemné prameny dokládají delší a snad i nerovnoměrné sídelní aktivity končící v 17. století. Autorčina interpretace je přehledná a poměrně snadno kontrolovatelná.

Výklad dokumentované situace je limitován omezeným spektrem vyvýšených povrchových tvarů. Stavební konstrukce na lokalitě patrně nezanechaly výraznější stopy.

Plocha dvorů může být indikována především svahovými úpravami, popř. distribucí velkého množství sníženin. Sníženiny mohou být pozůstatky zemních těles, které souvisely s poměrně složitým vodním režimem na lokalitě.

Vyvýšeninám, sníženinám a svahovým úpravám nelze přikládat stejný interpretační význam. Svahové úpravy a sníženiny patří mezi povrchové tvary, které často zůstávají i po zániku staveb na ještě žijícím nebo na znovu osídleném místě. Vyvýšeniny naopak na žijícím sídle rychle mizí, nebo jsou přímo záměrně likvidovány. Do celkového plánu se tak promítají svahové úpravy a sníženiny pocházející z delšího časového horizontu a pravděpodobně z různých etap života sídliště. Právě za těchto podmínek klesá pravděpodobnost vyčlenění usedlostí a nutně selhává rozbor vzdálenostních intervalů na základě shlukové analýzy, neboť situaci výrazně zkreslují právě sníženiny, které jistě nejsou všechny současné a u nichž navíc funkční interpretace není většinou možná (zčásti se může jednat i o degradovaná zemní tělesa).

Opět se setkáváme s problémem smíchání svahových úprav a pravděpodobných degradovaných stavebních destrukcí (tj. skutečně vyvýšených tvarů). Autorka považuje za relikt domů vyvýšeniny, ale řadí k nim i obj. 7a a 18a, které na jiném místě klasifikuje jako uměle zarovnané plochy s výskytem stavebního materiálu. V celkové bilanci se v areálu

lokality nachází jen ca 13 tvarů, které lze beze sporu připsat stavebním destrukcím (obj. 35a, 30a, 31a, 19a, 16a, 5a, 73-74a, 65a, 47a, 46a?, 40a, 41a), z nichž některé mohou představovat pozůstatek jediné stavby (obj. 40a+41a, 73a+74a, 30+31a).

Jisté interpretační opory nabízí stupňovité členění svahu, které využívá i autorka ve svém empirickém postupu. Nejsme bohužel informováni o výraznosti a kvalitě tohoto stupňovitého členění. Hlavními záchytnými body proto zůstávají povrchové tvary, které představují nesporná jádra některých dvorů. Přičlenění velkého množství sníženin a přilehlých ploch zůstává subjektivní, a areály usedlostí proto nelze spolehlivě vyčlenit.

Rozsah vesnice a počet dvorů je tak dán rozsahem zastavěné plochy a počtem pravděpodobných jader dvorů těch usedlostí, které se snad dočkaly posledních etap života vesnice (ca 10). Rozčlenění povrchových tvarů mezi dvory není z mnoha výše uvedených důvodů možné, snad s výjimkou usedlosti I (*Veselá 2006*, obr. 10).

Diskuse o půdorysném řešení se musí omezit na konstatování, že se jednalo o malé sídlo s dvory uspořádanými kolem pramenné pánve. O možné míře pravidelnosti nedovoluje stav zachování a velikost vesnice objektivně uvažovat.

Kokot

(*Anderle – Rožmberský 1994; Rožmberský 2006*, 36-37)

Situace na lokalitě je publikována jen výběrově a interpretaci autorů nelze posoudit s dostatečnou kritikou. Patrný je nerovnoměrný způsob dochování povrchových tvarů v rozlehlém areálu zaniklé vesnice. Půdorysná osnova je však výjimečně dobře patrná. Jedná se o velkou sídelní formu s obdélně protáhlou návsi (min. 450m x 70m). Vzhledem k orientaci návsi lze předpokládat rozdílná dispoziční řešení v rámci dvorů v protilehlých stranách.

Neslívky

(*Anderle – Nováček 1990*)

-

37.4. Slánsko

(*Smetánka 1969; Smetánka – Klápště 1979; Smetánka – Klápště – Richterová 1979; Smetánka 1988*)

Svídna

Lokalita poskytovala výjimečně dobré podmínky pro studium a interpretaci povrchových tvarů. Rovinatý terén nevyžadoval rozsáhlejší terénní úpravy, pro které nebylo vhodné ani skalní podloží, a proto se zde nevyskytují degradovaná zemní tělesa (smíšené tvary, sníženiny). Vyvýšené tvary lze interpretovat jako reliktů stavebních destrukcí.

Zřetelně možno odlišit pozůstatky staveb od destrukcí ohradních zdí, které vymezují obvod dvorů nebo člení jejich areál. Vymezení dvorů v období zániku vesnice a její půdorys jsou v základních rysech zřetelné (srv. *Smetánka 1969*, zvl. 622; *týž 1988*, zvl. 35-37).

V půdorysné osnově Svídnky se odráží jev typický pro sídelní formy s osou orientovanou přibližně ve směru V-Z. Zatímco v severní řadě dvorů se jako optimální řešení jeví štítová expozice domu vůči návsi, v jižní řadě lze nalézt menší stabilitu a soutěž štítové a okapní expozice.

Ostrov (tab. 5)

(Smetánka – Klápště – Richterová 1979)

Lokalita nabízí podmínky, které jsou do jisté míry obdobné Svídně. Část reliktních dvorů některých usedlostí mohla být zahlazena, především cestami a recentní těžbou. Vyčlenění jednotlivých dvorů bylo autory podrobně diskutováno a na základě publikovaného plánu a slovního popisu jej lze také kriticky posoudit.

Jediným spolehlivě vyčleněným dvorem je č. I.¹ Jedná se o formu dvora, která využívá volných bočních prostranství a v tomto případě se skládá buď (i) ze štítově exponovaného domu a dvou oddělených paralelních staveb přisazených k čelní parcelní čáře, nebo (ii) hákovou formu dvora doplněnou o další stavbu. Obě varianty spojuje rozlehlé dvorové prostranství obklopené hospodářskými stavbami, s domem s boční vstupní stěnou natočenou k V.

Charakteristikou obou možných variant je kompromis mezi okapně a štítově exponovanými stavbami, což odpovídá situování dvora v rámci vesnického půdorysu. Šíře dvora byla ca 30m, hloubka nejméně 20m. Období této formy dvora lze nalézt také v severní řadě. Autoři zde však dvory vyčleňují jinak.

U identifikovaných dvorů č. II a III se jeví jako netypické situování obytného domu, který je delší boční a vstupní stěnou orientován na západ. Tam se postupně prudce zvedá svah ostrožny s panským dvorem. Etnografické analogie sice tuto expozici také dokládají, ovšem v relativně malém počtu případů. Většinou je boční stěna v těchto případech exponována na východ, jak ukazují i všechny domy v nedaleké Svídně. Na druhou stranu interpretaci autorů podporuje vstup do domu obj. 26. Je otázkou, do jaké míry umožňuje daná situace variantní řešení, tedy vymezení dvorů a rozdělení jednotlivých objektů jiným způsobem.

To je možné, pokud připustíme, že stavby jednotlivých dvorů spolu přímo nesousedily. Dvorové prostranství usedlosti č. III lze považovat za pás oddělující dva přibližně stejné dvory. Objekty přiřazované dvorům č. II-II by tvořily jediný dvůr, jehož obytný dům by měl boční stěnu exponovanou na východ, jak je v tomto případě také optimální a zmizel by tak i problém netypické expozice domů v případě dvorů navrhovaných v původní interpretaci. Nově vyčleněný dvůr s destruovaným čelem širokým ca 27m by měl přibližně stejnou velikost jako dvůr č. I a č. IV.

Nastíněná varianta by předpokládala jinou interpretaci obj. 22. Ten je neobvykle úzký, takže by se mohlo jednat i o reliktní stavby, jejíž destrukci představuje přilehlý obj. 24, popř. může jít o reliktní bočního traktu domu. Složitá povrchová situace může být způsobena také vybíráním zdiva (vkleslina obj. 22, na povrchu kameny).

Je otázkou, proč autoři do úvah nezahrnuli obj. 14 ležící na zarovnané plošině ve svahu, která vzbuzuje dojem plochy po dvoru další usedlosti, jejíž stavby mohly mít odlišné

¹ Podoba dvora č. 1 vede k širší diskusi. Seskupení obj. 19 a 20 bylo interpretováno zpočátku jako dvůr (usedlost) stavěný do háku (Smetánka – Klápště 1979, 626, obr. 6), později jako dům uspořádaný do háku (Smetánka 1994). Stojíme tak před otázkou:

- hákově uspořádaného vícedílného domu, kdy obj. 18-20 jsou relikty jediné konstrukčně provázené stavby
- dvou staveb, které se dotýkají stěnami a tvoří hákovou formu dvora – 18 a 19 tvoří relikty jedné stavby, obj. 20 druhé
- dvou staveb, které jsou propojeny ohradní zdí ohraničující dvůr vůči komunikaci nebo prostranství – obj. 20 a 18 jsou relikty staveb (domů), obj. 19 reliktem zdi.

Sama interpretace jednotlivých objektů, kterou navrhují autoři, odpovídá ideální hákové formě dvora, ačkoliv ji zároveň přirovnávají k hákové formě domu v Konůvkách (Smetánka – Klápště – Richterová 1979, 427-428; srv. Smetánka 1994, obr. 1). Dochází tak ke smíšení dvora a domu.

konstrukční řešení nebo mohly být opuštěny dříve než ostatní. Rozsah zarovnané plochy musel být větší, neboť dnes je oproti minulosti zmenšen a degradován (srv. *kap. 15.3.2*).

Zaniklý Ostrov lze opět považovat za drobnou sídelní formu (4-7 dvorů), jejíž půdorys se dá jen obtížně hodnotit. Zdá se však, že usedlosti byly uspořádány kolem osy, kterou představují relikty svahové cesty stoupající k dvoru drobného feudála, popř. prostranství s křižovatkou – rozvětvením cest.

Variantní řešení vymezení dvorů jednotlivých usedlostí si nemusí odporovat, zvážíme-li možné kolísání vymezení usedlostí při redukci sídelní formy.

Německá Lhota (*Richterová 1982*)

Situace je obdobná Svídně a Ostrovu, lokalita však zanikla později (17. století) a její historický kontext je díky archivnímu studiu velmi dobře poznán. Detailní průzkum se omezil jen na vybranou část. Publikované výsledky nevyvolávají diskusi. Dvory jsou poměrně zřetelně vymezené, stejně jako půdorys a sídelní forma.

37.5. Brdy

Komorsko (*Nováček 1995*)

Zhodnocení reliéfní situace se mohlo opřít o (i) dostatečně výrazné povrchové tvary, (ii) jejich pravidelné uspořádání a (iii) terénní svahové stupně vymežující jednotlivé usedlosti a jejich pravděpodobně záhumenicové parcely. Autorovo vymezení, klasifikace a interpretace povrchových tvarů umožňuje i přes výběrový způsob publikace dostatečně kritické zhodnocení. Vymezení dvorů je zdůvodněno, popř. nejisté případy diskutovány, a stejně adekvátní variantní řešení situace není možné. Půdorysná osnova sídelní formy v podobě protáhlé návesní dispozice je dobře patrná.

37.6. Tábořsko

(*Krajíc 1983; týž 1984; týž 1987; Krajíc – Eisler – Soudný 1982; Smetánka – Škabrada – Krajíc 1988*)

Kavčí (*Krajíc 1983, 100-101, obr. 2-3*)

Posouzení lokality je velice obtížné vzhledem k nízké čitelnosti publikovaného plánu a absenci slovního popisu. Na lokalitě převažují snížené povrchové tvary a konstrukce původních staveb patrně nezanechaly výraznější stopy v podobě vyvýšenin.

Lokalita se nalézá v dnes zamokřeném sedle při křižovatce cest. Cesty mohly některé povrchové tvary zahladit. Vymezit lze maximální rozsah vesnice. Vymezení dvorů ani bližší poznání půdorysné osnovy není možné. Sníženiny se mohly nacházet i mimo areál dvorů. Podobně jako v Cetkově, i zde je třeba brát v úvahu stavební vývoj a možné dispoziční změny v rámci jednotlivých dvorů, jejichž důsledkem může být dnešní chaotická distribuce povrchových tvarů.

Archeologický odkryv dvou objektů dokumentoval postupně zaplňovanou sníženinu s přilehlým výhozem. Situaci nebylo možno interpretovat jako pozůstatek stavby.

Situace v areálu nabízí úvahu nad ostatními tábořskými lokalitami. Pokud by obyvatelé Kavčí nehlobili z nějakého důvodu sníženiny v tak velkém množství, tak by se areál vesnice projevoval velice nenápadně. To do jisté míry vysvětluje obtíže, které jsou spojeny s přesnou lokalizací mnoha zaniklých vesnic na Tábořsku.

Kravín

(*Krajíc 1983, 101-105, obr. 4; Smetánka – Škabrada – Krajíc 1988; Krajíc 1987*)

Lokalitu lze na základě publikovaných plánů a popisů posoudit jen v omezené míře. I zde dominují povrchové tvary interpretovatelné jako pozůstatky terénních úprav, nikoliv pozůstatky vlastních stavebních destrukcí. Detailně posouzený násep s členěným povrchem dokládá, že na některých takto upravených plochách se nalézaly stavby a části usedlostí. Problematika dochování a archeologické průkaznosti stavebních konstrukcí se stala také předmětem detailní analýzy (*Smetánka – Škabrada – Krajíc 1988*).

Vymezení usedlostí a interpretace půdorysné osnovy nejsou objektivně možné. Úvaha o rozptýlené sídelní formě je spíše dojmem bez skutečně prokazatelných opor. Zdánlivý chaotický rozptyl objektů především sníženin, může být dán jak překrytím různých sídelních etap, tak tím, že různé terénní úpravy se mohly týkat i areálu mimo vlastní usedlosti.

Potálov

(*Krajíc 1983, 107-109, obr. 5; Smetánka – Škabrada – Krajíc 1988; Krajíc 1987*)

Na lokalitě v rovinném terénu převažují snížené povrchové tvary, které jsou jak pozůstatky staveb tak terénních úprav. Podoba dvorů zůstává nepoznána a chybí opory pro jejich detailní vyčlenění. Parcelace navržená R. Krajícem není zdůvodněna, předpokládá malé dvory v těsném prostorovém kontaktu a současnost jednotlivých objektů. Pomoci by mohla interpretace rozsáhlých mělkých sníženin (dvorové prostranství) a vyvýšených tvarů. Zatím je jasné uspořádání povrchových tvarů vůči centrálnímu prostranství, které ze SZ zůstalo otevřené.

Zdánlivá pravidelnost, která Potálov odlišuje od ostatních tábořských lokalit, může být způsobena jednodušším sídelním vývojem bez výraznějších přestaveb usedlostí.

37.7. Závěr

Mezi srovnávanými lokalitami se projevují velké rozdíly ve kvalitě publikovaných výsledků a v možnostech kritického posouzení. Pro některé lokality jsou k dispozici přehledné plány velkého a jednotného měřítka vypracované ve spolupráci archeologa a profesionálního geodeta, které se vyznačují optimálním topografickým zvládnutím terénu a jeho adekvátním a čitelným kartografickým znázorněním. Klasifikace objektů je logická a zřejmá, posoudit lze také vazbu antropogenních tvarů na přirozený relief (Černokostecko, Slánsko).

Kvalitativně rozdílné jsou ostatní plány, jejichž čitelnost je často ztížena nejednoznačnými kritérii a klasifikací povrchových tvarů, malým měřítkem a rezignací na znázornění okolního členitého reliéfu.

Závažné interpretační komplikace valné části dosavadních studií vyplývají z nerozlišení základních druhů antropogenních povrchových tvarů, jako jsou degradované (1) terénní úpravy a (2) relikty staveb (srv. *Rathjens 1979*, 21).

Terénní úpravy rozlišujeme na (1a) vyvýšené (uměle nasypané); (1b) snížené (uměle vyhloubené); (1c) smíšené a jako zvláštní skupina.

Tvary snížené a smíšené (svahové zářezy a odřezy, terasové násypy) se na lokalitě hromadí a po delším období existence mohou vytvářet chaotické shluky. Vyvýšené relikty stavebních destrukcí jsou během života lokality odstraňovány. Z toho důvodu se ve výraznější podobě dochovávají především pozůstatky objektů opuštěných v závěrečné fázi.

Rekonstrukce dvorů na základě prostorového rozvržení sníženin a smíšených povrchových tvarů má blízko k interpretaci situace na ploše archeologického výzkumu, kde se dlouhodobé osídlení projevuje již jen shlukem jam zahloubených do podloží.

Společným znakem části studií je to, že dvory a jejich podoba nejsou hledány, ale jsou do prostorové struktury povrchových tvarů na lokalitě naopak vkládány. Variantní řešení jsou možná, pokud jsou využity jiné analogie. Pravděpodobnost správné identifikace usedlostí stoupá s mírou využití regionálních i obecných etnografických poznatků, popř. sociálně-historických a dosavadních archeologických zkušeností (*Smetánka – Škabrada – Krajíc 1988*).

Zajímavou komponentů areálov několika studovaných lokalit jsou degradované svahové úpravy (Dolánky, Ostrov), které nebývají zvláště interpretovány. Mohou indikovat původní větší rozsah sídla a plochu dvorů dříve opuštěných usedlostí nebo dvorů na okraji s lehčími stavebními konstrukcemi.

Dosavadní interpretace nejsou vždy dostatečně kritické. Vymezení dvorů zůstává sporné a jen výjimečně je přijatelně zdůvodněno. Často je opomíjen rozdílný interpretační potenciál různých druhů povrchových tvarů a zohledňovány nejsou ani možné sídelní etapy, které jsou klíčové všude tam, kde dominují snížené a smíšené povrchové tvary nad relikty vlastních stavebních destrukcí.

Půdorys je často rekonstruován na základě hypotetických parcelací a jedná se o shlukování časově rozdílných a funkčně neinterpretovaných objektů do celků na základě vzdálenostních intervalů.

Půdorysné rekonstrukce, s výjimkou Svídný, Německé Lhoty a snad i Komorska, nepostihují skutečnou parcelaci, nýbrž jen prostorové rozvržení destrukcí současných i nesoučasných povrchových tvarů.

Rekonstruované počty dvorů a usedlostí ukazují orientační čísla, které však zakrývají skutečnou podstatu sídelních procesů a charakter lokality.